

ISLAMSKA MISAO

Osnivač i izdavač: Fakultet za islamske studije, Novi Pazar

Za izdavača: Prof. dr. Enver Gicić

Glavni urednik: Prof. dr. Enver Gicić

Pomoćnik urednika: Prof. dr. Hajrudin Balić

Redakcija: prof. dr. Admir Muratović, prof. dr. Almir

Pramenković, hfz.doc. dr. Haris Hadžić, doc. dr. Siham Mevid

Šerijatski recenzent: hfz, prof. dr. Almir Pramenković

Tehnički urednik: Ifet Aličković

Lektura: Samir Škrijelj

Štampa: Grafičar Užice

Tiraž: 500 primjeraka

Adresa redakcije: Fakultet za islamske studije,
ul. Rifata Burdževića 1, 36300 Novi Pazar

Štampanje ovog broja pomogla je Vlada R. Srbije - Kancelarija
za saradnju sa crkvama i verskim zajednicama

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

378:28

ISLAMSKA misao : godišnjak Fakulteta za islamske studije Novi Pazar /
glavni urednik Enver Gicić. - 2007, br. 1- . - Novi Pazar : Fakultet za islam-
ske studije, 2007- (Užice : Grafičar). - 24 cm

Godišnje.

ISSN 1452-9580 = Islamska misao (Novi Pazar)

COBISS.SR-ID 141771532

RELIGIJA I POLITIKA

Sažetak

Rad se bavi kontinuiranim nasljeđivanjima oblika vjerovanja u povijesti ljudske civilizacije i njihovom suodnosu sa političkim sistemima država koje su presudno uticale na promjene ukupnih globalnih prilika čovječanstva. Težište istraživanja baziramo na paralelnom mirnodopskom egzistiranju monoteističke Kraljevine Izrael, na čelu sa vjerovjesnikom ili velikim pobožnjakom, i politeističkim državama Egipat i Heladate, docnije Rimsko carstvo, koje predvode faraoni, vladari i imperatori, gdje prepoznajemo procese međuticaja religije i politike, njihovu usku kolaboraciju i antagonizme.

Abstract

The paper deals with the continuing inheritance of forms of belief in the history of human civilization and their correlation with the political systems of states that have decisively influenced the changes in the overall global opportunities of humanity. The focus of our research is based on the parallel peace-keeping existence of the monotheistic Kingdom of Israel, led by a prophet or great devotee, and the polytheistic states of Egypt and Hellenic, later the Roman Empire, led by Pharaohs, rulers and emperors, where we recognize the processes of interrelation of religion and politics, their narrow collaboration and antagonisms.

Ne čudi da su velike civilizacije gradile i da su se nasljeđivale te da su se nerijetko sučeljavale i sažimale u načinu vjerovanja. Zato se ne može zaobići činjenica da u blizini monoteističke stare Izraelske kraljevine – kako se i Platon izražava *Zemlje vjerovjesnika* – dožive svoju zrelost i sjaj dvije vrlo važne ljudske civilizacije - prvo Egipat, a poslije Grčka.

Kako je moguće da pokraj jedne monoteističke države nastanu i razviju se dvije politeističke civilizacije, bez velikih ratova, uz manje sukobe sa uglavnom banalnim povodima?

Šta im je to zajedničko u suštini i kontekstu vjerovanja, a sasvim različito u njihovoj svakodnevnoj interpretaciji i primjeni?

Kako i oko čega je organizovan unutarnji život ovih tako različitih pojava u povijesti čovječanstva?

Da bismo razumjeli uređenost društva kod raznih civilizacija, neophodno je prethodno doznati u šta su vjerovali, zašto i kako.

Činjenica je da zakoni bilo kojeg društva, koji su duže ili kraće ostali u primjeni kao regulator svih odnosa, referentno su ili direktan ishod Božije objave, ili su imitacije Božije objave, ili su građeni kao reakcija na Božiju objavu. Ne postoji nijedan zakon kojem se može naći izvor van neke od Božijih objava, ili kao uputa na pravedan život, ili kao opomena na opasnosti od devijacije u odnosu na Božiju objavu. Upravo to je i razlog što i u najstarijim zakonima koji su uređivali međuljudske odnose nalazimo jasne tragove pravednosti i pravde kao odjek neke Božije objave kod tog naroda, ili naroda u nekoj susjednoj zemlji.

Svako vremensko razdoblje, pa i prostorna promjena ima svoje očite tragove raznih devijacija kao gubitak kontakta sa izvorom, kao zaborav, ili kao namjerno iskrivljenje zbog nekih malih i privremenih interesa dotičnih vladara ili slojeva tog društva. Manifestacija ovih razloga (gubitak kontakta sa izvornim znanjem, zaborav i namjerna devijacija) vezuju se najčešće sa prihvatljivom racionalnom argumentacijom, što je veoma blisko ljudskoj prirodi shvatanja i dokazivanja.

To znači da je nerijetko ljudski um, da bi zadovoljio sebe i svoje eni-

gmatične, pravedne ili nepravedne postupke, Vrhovnom Bogu dodavao jedno ili više pratećih božanstava koje je moguće ne samo shvatiti, nego i definisati putem dijalektičke optike. Ta prateća božanstva postaju glavni posrednik između Sveopćeg Boga i čovjeka, koja su vrlo vješto uklopljena u okvire raznih i komplikovanih institucija pod oštrim nadzorom vladajućih slojeva. Nailazimo i na dijalektizaciju samoga Boga, ali takvi slučajevi ili su rijetki, ili se brzo potisnu na marginu racionalne rasprave, što znači, da se stave u prostor mistizacije i postanu dio aksiometrije.

Vjeronje je unutarnje ubjeđenje, bilo da je pravedno ili nepravedno, svakako proizvodi svoju elitu koja nameće simbole i prioritete zajednici i shodno tome objašnjava teoretski splet simbola sa cjelokupnim interesima pojedinca i zajednice, ukazujući na sve funkcije određenih simbola, kao i na fenomenologiju primjene njenih prioriteta. Dinamika dotičnog društva, zajednice, države, ili naroda je pokrenuta istinom bez obzira da li je njihova doktrina u potpunom skladu sa cjelovitom istinom ili ne, ona u suštini svakako ima nešto od svetih Objava.

Ako se poslužimo najstarijim vjeronanjima, pa sve do današnjih dana, primijetit ćemo i jasne tragove svega što smo gore naveli, znači, i izvorni ostatak pravednog vjeronanja, i racionalni iskrivljeni dodatak tokom povijesti i njihov odraz tokom svakodnevne primjene. U povijesti čovječanstva vrlo je interesantna pojava koja nudi racionalni dualizam, znači, Jednog Nedostižnog, Svevišnjeg, Svemogućeg Boga, Stvaraoca svega, što objavljuje Knjige i upute preko Knjige, i pored toga druga božanstava koja se stavljaju u funkciju ljudskih želja i dodira i koja se uglavnom percipiraju na osnovu strasti ljudskoga bića.

I što je još interesantnije, da se Svevišnji Bog, malo po malo, potiskuje na periferiju opće svijesti, ponekad i ka zaboravu, u korist ovih racionalnih i pipljivih božanstava. U ljudskoj svijesti to otvara prostor ubjeđenjima u kojima ta božanstva postaju jednostavna i lahko savladiva, ali njihovo ulijevanje u kapilarnu nužnost svakodnevnog života vremenom se pretvara u sve kompleksniji i otežavajući prostor razmišljanja i prakse. Shodno tome, sva ta komplikacija koja se dešava ukazuje na potrebu novih dogovora, novih zakona, posebnih vjerodostojnih institucija koje će braniti i upravljati tim odnosima, jer za čovjeka je jednostavnije braniti ono piplji-

vo što je stekao, nego težiti onome što se nalazimo u Svetim Knjigama kao vječnu sigurnost i blagostanje.

U tom se prostoru rađa potreba jedne državne strukture koja obuhvata sve slojeve društva, bez obzira na koji se način izražavaju svoja lična vjerovanja. Znači, za stupanje na snagu laičkih zajednica bio je potreban ili gubitak kontakta sa izvornom istinom, ili zaborav, ili namjerno iskrivljenje istine, gdje se u našem vremenu sve tri dimenzije zajedno koriste u svakodnevnoj dinamici pojedinca i zajednice. Svjesni kratkoće vremena ipak ćemo ukazati na vidljiv lanac saradnje vjere i politike tokom ljudske civilizacije.

Zoroastroizam uzimamo za polaznu tačku ovog lanca zato što je u središtu vjerskih događaja između istočnih i zapadnih shvatanja, vjerovanja i načina rukovođenja, kao što je direktno ili indirektno uticao na obje strane evroazijske svijesti. Zoroastroizam je dualno manihejsko vjerovanje čija suština je bliska istini, pa je valjda i zbog toga vršilo uticaj na susjedne i daleke zemlje. Njihovo vjerovanje se bazira na Boga koji je Sveobuhvatan Stvoritelj sa svim najboljim svojstvima koja su sadržana u imenu Ahura Mazda koja se suštinski ne suprotstavljaju pravom vjerovanju u Boga.

No, nasuprot boga Ahura Mazda zoroastrejci stavljaju Angra Mainyu (Ahriman) koji je jednak u snazi i moćima sa Ahura Mazdu i koji je stvoritelj smrti i svega lošeg što se događa čovjeku, ali s druge strane je vremenski ograničen, a koji će biti uništen od strane dobra na Sudnjem danu. Ako u okviru ove slike događaja analiziramo ono što nam je u svetim knjigama ukazano, zaključit ćemo da devijacija koja se desila zoroastrejcima nije daleka od istine.

Znači, kada je Bog stvorio Adema desila se i pobuna Iblisa, čime je definisano njegovo vječno neprijateljstvo čovjeku. Iblis je tražio od Gospodara svjetova dozvolu da radi loša djela i da nagovara čovjeka na bogohuljenje, što mu je Svevišnji i dozvolio. U suštini, nema sukoba između ideje da su šejtanu dozvoljene široke mogućnosti pozivanja u zlo (da postane čovjeku i iskušenje i mogućnost ostvarivanja slobode putem slobodnog izbora) i vjerovanja zoroastrejaca, osim toga što su Iblisu pripisali stvaranje zla i smrti što je osnov za svako zlo.

Perzijanci sa zoroastrijskom vjerom su imali imperijalni suživot i sa Hindusima sa istoka i Jevrejima sa zapada, čak su jedno vrijeme vladali Indijom i Kraljevinom Izraela sa kojima su se sažimali kulturološki, gdje ne nalazimo značajnije konfliktne odnose oko načina vjerovanja ni kod jednog ni kod drugog naroda. Nisu uticali na promjenu vjerovanja kod svojih vazala niti se može dokazati neka prisila u njihovoj vjeri, osim principa vladajućih i podanika.

Zoroastrejsko manihejstvo je imao jak uticaj na cijelom prostoru gdje se širilo, pa i kod susjednih zemalja, baš zbog toga jer je vrlo blisko ljudskom racionalizmu jer omogućava čovjeku da opravdava svoje grijehe i brani se od zla. Ali kakav je uticaj ovog vjerovanja u istočnom dijelu Perzijskog carstva i na koji način je, prvenstveno kod Hindusa, sažiman zoroastrejsko manihejstvo ako uzmemo u obzir da je zajedničko i za jedno i drugo vjerovanje dobar dio njihove svete knjige, a to su Veda i Rigveda.

U hindu vjerovanju većini naroda Indije, Brahma je anonimni Svevišnji Bog, Stvoritelj svega, ali pod uticajem perzijskog manihejstva i zbog ličnih okolnosti koje smo gore naveli (gubitak kontakta sa izvornom istinom, ili zaborav, ili namjerno iskrivljenje istine), Hindusi su formulisali drugačiju percepciju, dodajući Vrhovnom Bogu ne jedno već dva božanstva - Višnu i Šivu. Višnu kao pozitivno božanstvo, a Šivu kao razarajuće božanstvo koje posjeduje moć kažnjavanja.

Ova dva božanstva potiskuju u zaborav u ljudskoj svijesti Boga Brahmhu. U sistemu kasti Indije brahmani su na vrhu piramide, dok kastu kšatrije sačinjavaju vojskovođe i dobar dio izvršne vlasti, što je u direktnoj vezi sa širokom masom ljudi, gdje se grade i odnosi, i interesi i dinamika, a što je prouzrokovalo da koncept Boga bude zaboravljen te da se transformira u prostoru. To je i razlog zbog čega u toj zemlji sva božanstva bivaju izvajana u kamenu, a ne postoji nijedan izvajani lik Brahme, što nam dokazuje da izvorna istina i istinito tumačenje vjere već odlazi u zaborav.

Perzijsko manihejstvo se sreće i kod budista, ali ovdje nemamo više izvor istinitog Boga, već glavno božanstvo postaje čovjek koji je nazvan Buda (onaj koji ne spava) gdje je karma suština obreda, ali sa dvostrukom svrhom, zavisno od pojedinca, ako se uđe sa tažnjom sticanja negativne

energije onda će se takva i steći, a ako je težnja ka pozitivnoj energiji onda i ona biva stečena. Kao što kod budističkih filozofa srećemo uticaj manihejstva u Jin i Jan, to jest dobro i zlo, samo što su ove dvije dimenzije stavljene kao neophodne i zavisne jedna od druge gdje je ne samo simbolički izraženo da je Jin – muško, a Jang - žensko i kako bi se time dobila čitava implikacija čovjeka gdje u svakom Jin-u ima Jang-a, a u svakom Jang-u ima Jin-a. Individualno, porodično, društveno gledano ova socijalna parabola ima čvrstu osnovu ako uzmemo u obzir empirijsku stranu čovjeka.

Što se uticaja manihejstva kod Jevreja tiče, on se najvjerovatnije desio u periodu vladavine Perzijanaca nad izraelskim narodom gdje je, između ostalog, odnos prema smrti vrlo sličan zoroastreizmu, smrt je prljava i ko dodirne umrlog četrdeset dana se ne smije moliti. Kao i dijalektizacija Božjeg prisustva u slučaju zabrane ribolova subotom, gdje su pojedinci bacali mrežu petkom, a onda nalazili ribu uhvaćenu u mrežu u nedjelju, smatrajući time da su izbjegli Božju zabranu ribolova subotom.

Društvo u staroj kraljevini Izraela organizovano je oko kralja, koji je istovremeno i vjerovjesnik ili veliki pobožnjak. Znači, Bog (Jahve, Elohim) je po principima monoteističke vjere iznad svih, nijedno stvorenje Mu nije slično, Stvoritelj je svih vidljivih i nevidljivih svjetova i Bog pred kojim se polažu računi na Sudnjem danu shodno djelima koje čovjek uradi na ovom svijetu. U jevrejskom kraljevstvu Hram je u Jerusalimu, gdje je istovremeno središte kraljevine i vrhovne vlasti. Svi obredi su vršeni u Hramu, u duhu prethodno navedenih principa, dok su razlike između vladajuće elite i običnog naroda postavljene prema sposobnostima i mogućnostima. To znači da vjerska kupola u tom društvu nije razlikovana od vrhovne vlasti jer se upravljanje vrši samo posredstvom meritornih pojedinaca. Početak pada ovakvog ustrojstva desio se podjelom kraljevstva Izraela na sjeverno i južno, i to uticajem znalaca koji su se podijelili u dvije skupine - jedna koja veliča kraljeve (koji su najčešće bili vjerovjesnici), a kudi vjerovjesnike koji nisu bili kraljevi, dok je druga skupina imala suprotan stav i zbog toga u Starom zavjetu imamo različita kazivanja o vjerovjesnicima.

Kod starih Egipćana bog je Amon, što u prijevodu sa staroegipatskog jezika znači *Tajni bog*. Grad Teba u kojem je podignut hram daleko je od centra gdje se nalazi faraon i njegova vlada, a društvo je općenito reli-

gizno i sve obrede vrši u hramu. Dekadencijom monoteističke svijesti, a pod uticajem manihejskog učenja, među Egipćanima se pojavila ideja o božanstvu sunca Ra u ulozi svjetlosne refleksije boga prema zemlji. Božanstvo Ra u percepciji Egipćana nije imalo status boga, što potvrđuje i upotreba ovog pojma uvijek uz pojam Amon – Amon Ra. Nešto kasnije, a zavisno od snage i autoriteta, faraonu se priznaje svojevrsan status „božijeg sina“, a ponekad i samog božanstva. Međutim, status (božanstva faraona) bio je uslovljen priznanjem sveštenika hrama Karnaka i boravkom u Hramu neko vrijeme prije krunisanja. Relacija Amon - Ra - faraon ukazuje nam da se prvobitna ideja o svetom trojstvu najprije pojavila kod starih Egipćana.

Sve ovo ukazuje da su se vjerske i političke garniture međusobno uvažavale i podržavale tako što je vlast smatrala elitnim znanjem ili učenjem ono što su sveštenici posjedovali, a sveštenici su bili glas uvjerenja o važnosti faraona kod obične mase. Početak pada ovog sistema nije zbog dugog robovanja Rimskom carstvu već se događa prihvatanjem kršćanstva od strane Konstantina I, nakon čega Konstantin II zatvara hram u Tebi, što označava konačni pad staroegipatske civilizacije koja je trajala oko tri hiljade godina.

Kod starih Grka manihejstvo se najbolje izražava u rečenici Platona koji nas uči da je sav ovaj svijet blijeda sjenka svijeta ideja gdje smo bili i prepoznali sve i zapravo svaka nova pojava nam se ukazuje kao nešto već prije doživljeno. Kod antičkih Grka prvenstveno božanstvo jeste Hronos, kao otac Zeusa, što na starogrčkom znači *Vanvremensko vrijeme* ili *Apso-lutno vrijeme*. Međutim, slično Egipćanima, antički Grci ovom božanstvu dodaju sina, a kasnije i mnoga druga božanstva. Grad hram za sve antičke Grke bio je Delf, mjesto hodočašća tokom cijele godine. To je značilo da je vjerski život antičkih Grka odvojen od političkog života i svakodnevnice, iako su građani tog doba bili izraženo religiozni. Delf nije bio u stanju da legitimiše ili delegitimiše nekog političkog vođu ili neku političku platformu, ali je imao značajan uticaj na opću svijest antičkih Grka stvarajući tako pozitivnu ili negativnu atmosferu prema vođama ili političkim strukturama. Početak pada ovog sistema dešava se kada antičku Grčku osvaja Filip II Makedonski, gdje se pojavljuje svojevrsna antiteistička filozofska

struja, što rezultira dominacijom neograničenog hedonizma u svim slojevima društva. Ipak, ovaj sistem odolijeva još neko vrijeme do dolaska Rimljana kojima je među prvim akcijama u antičkoj Grčkoj bila rušenje grada Delf, što predstavlja znak definitivnog pada starogrčke civilizacije.

Kod starih Rimljana uglavnom nailazimo na prihvatanje grčkih božanstava, ali bez Boga, što znači da Rimljani nemaju zamjenu ni za Amona, niti za Hronosa, već nastavljaju sa idejom božanstava Ra i Zevs, pod imenom Jupiter. To znači da je riječ o manje religioznom narodu koji nema čak ni sveto mjesto, ali imaju u svom vjerovanju Edenska polja i uvijek bolji život poslije smrti. Baš u ovakvoj atmosferi oni su narod koji ima posebnu vezu sa smrću i shodno tome imaju dobrovoljce vojnike i generale kojima osvajaju teritorije i formiraju imperiju. Početak pada te imperije dešava se dolaskom Isaa a.s. (Isusa) i prihvatanjem kršćanstva, kada Dioklecijan anulira dogovor tranzicije Rimljana i kršćana i kreće u pohode rušenja i paljenja kršćanskih bogomolja ubijajući kršćane. Nakon ovoga postaje prvi imperator koji abdicira, a samo poslije trinaest godina Milanskim ediktom Rimski imperator priznaje kršćanstvo kao vjeru.

Jaka Rimski imperator, koja je ujedno i ratoborna, našla se pred izazovom sve većeg prihvatanja Isaove vjere koja propagira krajnje mirovnu ideju. Time sljedbenici knjige Indžila (Jevanđelja) osvajaju svijest rimske imperije, što se pokazalo kao smrtna opasnost duge imperijalne tradicije Rima. Ljudi kojima su rat i vojska bili prioritet, počinju popuštati unutar svojih teritorija u korist knjige koja uglavnom širi poruke prijateljstva i mira. Uvidjevši opasnost, Rimljani pokreću brojne akcije progona, ubijanja, mučenja i drugih presija koje traju skoro tri stoljeća.

Godine 313. Milanskim ediktom kršćanstvo postaje priznata vjera na teritoriji cjelokupne imperije. Iako je Solomonov hram srušen, za kršćane duhovni centar ostaje Jerusolim. Godine 325. Nikejskim saborom kršćani dobijaju i validne knjige za svoje vjerovanje, ali malo poslije toga i poglavara imperatora Justinijana koji objedinjuje duhovnu i svjetovnu vlast. S druge strane, prevođenjem Biblije na latinski, Rim dobija posebnu pažnju, a latinski jezik na značaju vjerodostojnosti. Poglavar u Rimu je duhovni poglavar – papa, a u Bizantiji imperator je uvijek i poglavar crkve.

Koliko-toliko, slika Rimske imperije predstavlja nam se sa dva centra: jedan u Konstantinopolju kojeg možemo nazvati i konvencionalnom stranom kršćanstva gdje je sva izvršna vlast, gdje se grade i razvijaju interesi, i drugi u nekonvencionalnom Rimu gdje je papa duhovni vođa imperije, a Biblija na latinskom jeziku. Teritorijalno se radi o dva centra koji bez obzira na saradnju grade dvije različite svijesti. Konstantinopolj se bavi uglavnom izvršnom vlašću, dok Sinod kršćanskih učenjaka je zavisan od imperatora. Iako imperator ima samo jedan glas unutar Sinoda, ipak je to glas imperatora. Dolaskom Justinijana za imperatora, koji je istovremeno kršćanski učenjak i sveštenik, de facto položaj patrijarha i imperatora su manifestovani u jednoj osobi.

U Rimu više ne nalazimo izvršnu vlast već se fokus stavlja na znanje i njegovu urbanizaciju. U to vrijeme se pojavljuje Sveti Augustin koji kao ličnost je produkt sažimanja i sučeljavnja raznih kultura i vjerovanja. Otac mu je bio Rimljanin mnogobožac, a majka kršćanka. Uprkos majčnim pozivima da prihvati kršćanstvo, on je ipak u ranoj mladosti ušao u manihejske krugove na području Alžira, kasnije prelazi u neoplatoniste, nakon odluke da se preseli u Italiju svojim govorima i predavanjima privlači pažnju glavnog čovjeka grada Milano koji ga poziva u njegov dvor da predaje retoriku, gdje se sreće sa Svetim Ambrozijem koji postaje prijatelj Svetom Augustinu.

Pod uticajem neoplatonističkih stoika u Italiji nalazimo svojevrsan humus sažimanja neoplatonizma i Biblije, što utiče na Augustina da napiše svoje djelo "Sveta država" gdje on aludira na raj i pakao koji su na nebu, što konvencionalnom Konstantinopolju nije prihvatljivo jer je po njihovom ubjeđenju Konstantinova država sveta država. Zvanični Rim prihvata knjigu Augustina kao osnovu u učenju kršćanstva i od nekonvencionalnog Papata stvara se tipološka orijentacija čovjeka u kršćanstvu. Za razliku od Papata, istočna Crkva ima topološku orijentaciju, koja je teritorijalno podijeljena i gdje Crkva staje uz svaku vlast.

Poslije prvih krstaških ratova Rim je osjetio važnost moći i pritom se ukazala potreba za novim viđenjem Biblije ka višoj odgovornosti i većem uticaju. To je vrijeme sažimanja i uticaja muslimana i muslimanskih mislilaca. U to vrijeme na katoličkim univerzitetima su uticajni Ibn Sina (Avicenna)

na), Ibn Rušd (Averoes) i njihova učenja srećemo gotovo u svim krajevima zapadne Imperije. Jedan od učenjaka koji se pojavljuje u to vrijeme je Toma Akvinski koji je u suštini drugačijih stavova u odnosu na Avicenu i Averoesa jer je osjetio pojavu konvencionalne potrebe u sada već jakom Vatikanu. Akvinski pokušava da razlikuje religiju od mudrosti, teologiju od filozofije, što u određenoj mjeri i uspijeva postići da definicijama sankcionirše znanje i konvencionalizuje instituciju, vrlo slično onome što se dogodilo između nekonvencionalnog Platona i konvencionalnog Aristotela. Njegovo učenje postaje jedan od stubova kršćanstva jer je uspio da na neki način napravi aristotelizaciju Biblije i kršćanske misli općenito. A dotična konvencionalizacija je istakla da teološke istine mogu i trebaju biti racionalno odbranjene kao nekontradiktorne i primjenjive u svakodnevni životu pojedinaca i zajednice. Toma Akvinski je taj koji je napravio jaz između filozofije i teologije čime stavlja filozofiju u službu teologije jer su njena saznanja niža od teoloških, onoliko koliko je ograničeni obični ljudski um niži od velike božanske mudrosti.

Godine 1054. podjela na Katoličku i Pravoslavnu crkvu odvija se po modelu podjele slične onoj kod drevnih Izraelićana. Iako rimski papa nije imperator, on odlučuje o legitimnosti kraljeva i imperatora, a s druge strane kraljevi i imperatori podržavaju crkvu i papu u svim potrebama i projektima, što je slično faraonskom sistemu s izuzetkom da je papa iznad imperatora i kraljeva. Patrijarh imperator u Bizantiji ostaje do osvajanja Carigrada od strane Mehmeda Fatiha, koji ne dopušta vaseljenskom patrijarhu Genadiju da napusti Konstantinopolj već mu kaže da je on patrijarh svih pravoslavaca svijeta. Ovaj čin predstavlja novi način laičkog odnosa u društvu.

Prema islamskom učenju, izvor suverenosti vladanja je Božija riječ. Halifa je vođa muslimanske države i zastupnik Božije riječi na Zemlji. Postojanje hilafeta od prvog halife do zvaničnog pada 1924. godine može se podijeliti na period četvorice pravednih halifa i period dinastija. U periodu halifa dominira dosljedna primjena etičkih vrijednosti islamskog učenja, prije svega, pravičnosti i humanosti, dok je period dinastija obilježen povremeno pravednom vladavinom, nerijetkom upotrebom, a ponekad i zloupotrebom vjere u vladanju, što je najčešće ovisilo o duhovno-moral-

nom kvalitetu vladara i njegovih pomagača.

Bilo da začetke sekularnosti i laiciteta uzimamo od Isusove maksime: „Bogu Božije, a caru carevo“, ili odluke sultana Mehmeda el Fatiha o opstanku vaseljenskog patrijarha u Carigradu bez svjetovne vlasti, ili da čin krunisanja Napoleona za imperatora, koji svojim rukama uzima krunu od pape i stavlja je na svoju glavu, smatramo početkom vladavine bez vjere, ni epoha civilne vlasti u blažoj verziji laicizma ili oštrijom sekularizma nika da se nije potpuno odrekla vjere, bilo u zvaničnim političkim ceremonijama, kao što su zakletve na Bibliju, ili uobičajenoj upotrebi vjere i vjerskih autoriteta za održanje i jačanje vlasti.